

BÁCSORSZÁG

III. évf., 12. szám
1997. december 4.

**Vajdasági
honismereti
szemle**

TARTALOM

Kis Hegyös falu az 1570.
és 1578. évi török
defterekben
(2., befejező rész)

A szabadkai gimnázium
megalakulásának
körülményei (részlet)

A Szent László-legenda
nyomában

KIS HEGYŐS FALU AZ 1570. ÉS 1578. ÉVI TÖRÖK DEFTEREKBE

(2.)

A DEFTEREK csak úgy válnak számunkra érthetőbbé, ha ismerjük a hódoltságban uralkodó török hűbéri, jogi és gazdasági viszonyokat, ezért az összeírásban szereplő (felső) tételek az alábbiakban bővebb magyarázatra szorulnak. Amint a fentiekből kiténik, a családfő nevét a családfővel együtt élő nő vagy nőlen felnőtt fiúgyermek, a vele egy kenyéren lévő házas vagy legénynek maradt testvérek keresztnevét tüntetik fel, asszonynevet nem tartalmaz a felsorolás.

A kapudót hat hegyesi család közül őt fizette. A falubíró mentesül e kötelezettség alól. A magyar neve után törökök is kapudónak (resm-i kapi) nevezett pénzdátót évente két részben – Hazir napkor (Szent György-nap – április 24.) és Kászim napkor (Szent Demeter-nap – október 26.) szedtek, s összege megegyezett a fejadóval, vagyis 50 akcse volt.

A termény- és állattized felsorolásánál keresztmetszetet kaphatunk Hegyös falu korabeli gazdaságáról. A felsorolásból kiderül, hogy a hegyesiek kenyérgabonából termeltek legtöbbet. A 24 akós kítés (30,76 kg) vette alapul, a hegyesieknek kb. 200 métermázsát búzajuk termelt.

A kétszeres tized a búzára és az árpára vonatkozott. Árpából a fenti mérték alapján kb. 120 métermázsát takarítottak be.

A textilnövények közül a kender, a kertészeti kultúrák közül a káposztát, fokhagymát és a vöröshagymát termesztették. A háztáji kertek terményeiért csak akkor kellett tizedet adni, ha azt a gazda piacra vitte. A mezei kertek (bosztánok) használatáért 10 akcse tizedet kellett adni. A térképek tanúsága szerint e bosztánok a Vár-hegytől északra, a Bács-ér bal völgypartján helyezkedtek el.

A kirtót tized összegéből e bosztánkertek nagysága is megállapítható, ti. egy dörű (939,3 m) nagyságú kert után négy akcse adót szedett a török. Ez azt jelenti, hogy e kertek nagysága valamivel nagyobb lehetett két hektárnál.

Lényeges megemlíteni, hogy bár a defterek a tized pénzértéket is kimutatják, a tizedelés a szántóföldi termények esetében természetesen történt. Egy 1577-es szultáni rendelet kategórikusan megtiltotta a szegedi kádinak, hogy a szegedi szandzsákbán a tizedadót pénzben hajtás be.

A hegyesiek gazdasági életének másik fontos ágazata az állattenyésztés volt. Főleg a juh- és sertésenyésztés dominált, de a ménészet is képviselve volt. A jószágért darabonkénti pénzdátót követelt a földesúr. Így a juhokért darabonként egy akcsét, az egy esztendőnél idősebb sertésért pedig két akcsét. A méheket kaptárónként számolták két akcsevel, így a kaptárak száma a bejegyzett adó összegének a fele (8) lehetett.

A tűzifa- és szénadót (resm-i hime ve giyah) minden adófizető család fizette. Ezt az adót a határbeli rétek és favágóhelyek használatáért vetették ki a lakosságra. Bevezetésekor, 1570-ben családonként 50 akcse volt, 1577-ben egy gurusra (60 akcse) emelték.

A hordóadó (illeték) fizetése arra utal, hogy szőlőtermeléssel nem, vagy csak jelentéktelen mértékben foglalkozott a rája. Ezt az illetéket akkor fizették, ha a határban szőlő nem termelt, és a

bort hordóban más helyről szállították és saját házukban fogyasztották.

A fenti mutatók és ismeretek birtokában már egyszerűbb megválaszolni az 1578-as defter tartalmát is.

„KIS HEGYŐS falu, tartozik a nevezetthez, kenéz Matuylo Drasa házas, Grobacs fia legény, Vuycsa Pri-bity házas, Damyán Yovan házas, Radiboy Dragoye házas, Pavko fia legény, Radiboye Isztoyanov házas, Dragoye Nikola házas, Petar fia legény, Dragisa Radics házas, Acsonkoye Nikola házas, Vuycsin testvére legény, Vuka Radics házas, Lazar Szelak házas, Milos fia legény, Nikola Banity házas, Milava Gyuraty házas, Acsonkoye fia legény, Vukdrag Doszlics házas, Vladiszáv Raity házas.

Adófizető (hane): 19
 Adóbevétel (haszil): 4254 (akcse)
 Kapu adó 19 után 950 (akcse)
 Buzatized 50 kile után 700 (akcse)
 Kétszeresized 30 kile után 240 (akcse)
 Tűzifa- és széna illeték 850 (akcse)
 Mustized 20 pinte után 80 (akcse)
 Juh adó 600 (akcse)
 Méhkasztized 30 (akcse)
 Bosztánkert illeték 21 (akcse)
 Len és kender és hagyma és fokhagyma és káposzta és répa tized 51 (akcse)
 Sertés adó 135 (akcse)
 Ingatlanforgalmi illeték 15 (akcse)
 Lencse és borsó és nohud és bakle tized 15 (akcse)
 Mezei kártétel és büntetéspénz és menyasszony és hordóilleték 567 (akcse)“

Az összeírásból kiténik, hogy Hegyös falu lakossága nyolc év alatt megháromszorozódott. Az új délszláv etnikum betelepítése a szandzsák területén továbbra is igen dinamikus. A gazdasági élet mutatói a lakosság számarányának növekedésével párhuzamosan hatványozódtak. A mezőgazdaságban új hasznosnövények (len) és kertészeti kultúrák (répa, lencse, borsó, nohud/csiccesi borsó/, bakle/lóbab/) jelentek meg és gazdagították az addig szerény terményskálát. A mustized fizetése egyértelműen szőlők jelenlétére és művelésére utal. A térképek tanúsága szerint e szőlők a Vár-hegytől északkeletre, a Bács-ér emelkedettebb jobb partján voltak.

Bizonyos, hogy a még megfajtásra váró török adóösszeírások sok új és érdekes adattal gazdagítják Hegyös falu hódoltsági múltját. A hódoltsági múlt és egyben a falu akonya az 1680-as évek derekán ér véget. A szövetséges csapatok (Szent Liga) gyors előretérésevel a lakosság kiürítette és elhagyta a falut, és elvonult a Balkánra. A Duna-Tisza köze ezt követően még évtizedekig letelepedésre alkalmatlan (a török háborúk folytatása, Rákóczi-féle szabadságharc stb.) hadműveleti terület volt. A falu időközben eltűnt – elpusztasodott.

Hegyes falu újratelepítése sokáig váratott magára.

LALIA Gábor

A SZABADKAI GIMNÁZIUM MEGALAKULÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI*

MIUTÁN az 1717. évi pozsareváci békével teljesen megszűnt Magyarország déli területein a török hódoltság, Bácska és Bánát gazdasági és kulturális fejlődése a következő évtizedekben felgyorsult. A szabadkai gimnázium történetének első, kéziratos, 1793-ban megfogalmazott jegyzetében (Historia brevis gymnasii M. Theresiopolitani, I. a mellékletben) erről ez olvasható:

„Miután a Magyarországon szerencsésen uralkodó Mária Terézia korában az az aranykor virradt fel, amelyben a magyarok lassan-lassan kiemelkedtek abból a gyászos és hosszantartó háborús állapotból, és megbízonyosodtak a boldog béke reményében: szemüket azonnal a haza felemelkedésére irányították és elsődleges gondjukat az ifjúság helyes nevelésére, az írásbeliség terjesztésére és az erények fejlesztésére fordították. – Alighogy megerősödött az ellenséges szomszédal köztött béke, a városokban itt-ott máris megnyitlák az ifjúság oktatására szánt iskolák, szerencsésen létrejöttek a művészetek és tudásnak a fejlesztésére szánt akadémiák és gimnáziumok, mindenféle fajta kitűnő színvonalú tankönyvek jelentek meg, a tudományok új katedrái jöttek létre, az egyházi és világi rendbe tartozó különböző szakmájú professzorok arra törekedtek, hogy a válogatott ifjúság és az iskolák előljárói legyenek, megalakultak a nagyszerű nyomdák és könyvtárak, azzal az eredményvel, hogy az írásbeliség napról napra örvendően gyarapodjék és rövid időn belül egyházi és világi férfiak, magukra öltve a tudományok tőgáját, a mindennemű tudományos tanácsoknak és javaknak a zsámolyára ültek; a magyar műzsáktól tápláltatva a külföldiek irigységétől és csodálatától kísérve Magyarországnak azonos szintű irodalmi műveltsége lett.

Miután Maria Theresiopolis szabad királyi városnak, akkori nevén Szabatka katonai mezővárosnak a polgárai ugyancsak figyelembe vették, hogy az iskoláknak milyen nagy jelentősége van az erkölcsi kultúrának, a vallásnak és a társadalmi javaknak emelésében, arra törekedtek, hogy ők is emeljék a társadalom javát; hogy hozzájáruljanak utódaik boldogságának fejlesztéséhez, hogy a nehézségeket kizárólag polgártársaik lelkiületével győzzék le és azt az irodalmi műveltséggel erősítsék, és hogy az

őszinte vallási ismeretek, az írástudás és az erények ismeretét már gyermekeik kora ifjúságában elhítsék, elkezdtek tanácskozni a városban bevezetendő iskolákról, és úgy határoztak, hogy nem elégszenek meg a triviális (elemi – H. A.) iskolákkal, hanem 1747-ben megnyitják a grammatikális iskolákat és gyermekeiket rábízák a Szent Ferenc-rendi atyákra, hogy azok tanítsák őket a latin nyelv kezdeti és elemi ismereteire.

Az ílymódon bevezetett grammatikális iskolákat 1747-től 1778-ig meg nem szakadó folytonossággal vezették Szent Ferenc rendjének atyái, a mindenünnen összeseregülő fiatalok részvételével, és kitarítottak a tudományok és az erények eredményes átadásában továbbra is, amíg a Jézus Társasága rendjének 1773. évi eltörlésével be nem vezették az iskolai képzés új rendszerét és 1777-ben kiadott metodusát, amely kötelező lett az összes iskolákban és a Helytartótanács kegyes rendeletével a mezővárosokban be nem tiltattak a latin iskolák.

Az így megszüntetett iskoláikat olyannyira sajnálták az itteni polgárok, hogy ettől kezdve tüzzel-vassal küzdöttek nemcsak városi kiváltságukért, hanem iskolájukért is, amíg 1779-ben (ritka nagy szerencsével) meg nem kapták az akkor uralkodó Mária Terézia nevéől származó M. Theresiopolisnak szabad királyi városi kiváltságát, majd pedig 1782-ben az 1778-ban bevezetett nemzeti iskolákon túlmenően a grammatikai iskolák három osztályát is, amelyeket a minap elveszítettek – azzal a feltétellel, hogy alkalmas iskolaépületet hoznak létre...“(I. még: Archivium Religiosaeo Domus-ban: Sub littera E, 7-mo: „Scholae ad Syntaxim usque inclusive aperiendae permittuntur a R. P. Provinciais; sub Litera G, 2-do: Extractus Protocolli Magistratus „de Scholis uswue ad Syntaxim”).

(...)

HEGEDŰS Antal

* Részlet a szabadkai gimnázium fennállásának 250. évfordulója alkalmából most megjelent **Gymnasium 1747–1997 című tanulmány- és dokumentumkötetből (58–59.) Szerkesztette dr. Hegedűs Antal és Szabó József. Pannon Press, Szabadka, 1997. Bácsország-könyvek 2.**

A SZENT LÁSZLÓ-LEGENDA NYOMÁBAN

NEGYVEN évvel ezelőtt Szűcs Sándor hajdújárás juhász a Pörös-legelőn legeltette a nyáját, közben a „gamósáva” (a botjával) a felszínen itt-ott látható régi cserepeket böködtötte. Így vette észre, hogy a sálatál alborotált helyen szokatlan, rövid, szarv alakú tárgy van. Felvette és megállapította, hogy csontból készített, körülbelül 15 centiméteres hosszú tárgyat talált. Csak valami régi dolog lehet – gondolta. Erről még inkább meggyőződött, amikor észrevette, hogy a tárgy síma, sárga felületébe emberi és állati alakok vannak bekarcolva. Úgy gondolta, a tárgyat be kell vinni a múzeumba. Így került szakavatott személyek kezébe.

„Az analógiák alapján kitűnt, hogy a hegyes „bogozó” a VI-VII. század fordulójának a tájáról, a korai avarorkorból származik. A tárgy, mint szerszám, másfelé is előfordult már, de a belekarcolt figurák külön-külön, és mint jelenet együttvéve megkülönböztetett figyelmet érdemelnek.

A bogozón három személyt, két lovat és egy trapéz alakú ábrát látni. A két felső alak egymással szemben áll, éppen úgy, mint a rájuk rajzolt két ló is. A lejjebb látható harmadik személy kissé távolabb van, mintha szemlélné. A trapéz alakú ábra talán sátrat, jurtát jelenít meg.

AMIKOR a Bácsország első számát útnak indítottuk, tudtuk, hogy lelkesedésen és képességeken kívül sok másra is szükség van. Nem utolsósorban anyagi háttérrel nyújtó támogatásra. Az elmúlt, közel három év alatt néhányszor felmerültek olyan problémák, amelyek veszélybe sodorták lapunk létét. Áldozatok árán a Szabad Hét Nap szerkesztősége és az Illyés Közalapítvány anyagi hozzájárulásával sikerült a kríziseket túlélni. Igaz, az utóbbi hónapokban 16 helyett csak 8 oldalt adhatunk hű olvasóink kezébe, de úgy gondoljuk, hogy a megjelenés folytonossága fontosabb a terjedelemnél.

Reméljük – átmenetileg.

Jelen számunk az eddigi alakjában az utolsó. Ismét légúres térbe jutottunk. Ez azonban nem jelenti egyben azt is, hogy mindent feladtunk. Januárban, ha minden összejön, egy mostanában alakuló elképzelés alapján újrendezzük sorainkat és viszonyainkat, új kültalakkal, új koncepció alapján szerkesztett, 24 oldalas, önálló Bácsországgal öhajtunk megjeleni. Folyank a tárgyalások, reméljük, folytathatjuk a megkezdett utat.

Akárhogy is lesz, eddigi munkatársainknak, támogatóinknak, mindenekelött azonban olvasóinknak köszönetet mondunk az együttműködésért, a bátorításért.

Végezetül álljon itt egy kínai bölcs gondolata: Nehéz terepen: ne állj meg, folytasd az utat; bekerített terepen: dolgozz ki stratégiát; halálos terepen: harcolj.

A két férfi, akik jellegzetes keleti, derékban szíjjal összefogott köpenyben állnak úgy, mintha farkasszemet néznének egymással és harcba készülölnének. Az egyik – felnyergelt lovával együtt – nagyobbban van ábrázolva a másiknál, azt sugalmazva, hogy társától fontosabb személy. A jelenet magyarázatához viszonylag könnyen lehet egybevágó elemeket találni akár a szibériai népek hagyományai között (ahonnan az avarok származnak), akár a régi magyar néphagyományban. Egy jellegzetes szibériai változat így szól: (az ellenfelek) „Leugranak a lovokról, ledobják páncéliukat, birkóznak. Derékon ragadják egymást. Ide-oda hajolva küzdenek. Mint vad csikók nyeritenek. Előre-hátra hajolva küzdenek. Mint ifjú tinók bögnek. Ahova kezeikkel nyúlnak, kitépik egymás húsát. Hét napig küzdenek. Földre sohasem esnek. Kilenc napig küzdenek, porba sohasem hullanak. Lábaikkal tapossák egymást...”

A lért küzdelem a kozmikus erők, a fény és a sötétség, a jó és a rossz küzdelmét szimbolizálja. Úgy, ahogyan Szent László egyik legendájában olvassuk, amikor a lovagkirály fehér lován a leányrabló kun vitetőfél küzdelmellel szerzi vissza a magyar foglyot. Harc közben a lovaik sem télenek, azok is marják egymást, vivnak. Az idézett szibériai változatban csak két személyről van szó, az általunk bemutatott bogozón viszont ott van egy harmadik szereplő is.

Minden egybevág: az i. e. évszázadokban gyökerező hagyomány a VI. századi ábrázolás és a XI. századi László-legendák mondanivalója.

SZEKERES László

Három loábrázolás Belső-Ázsiából és a bogozón látható jelenet

E számunk szerzői: HEGEDŰS Antal történész/levéltáros (Szabadka) * LALIA Gábor geográfus/levéltáros (Szabadka) * SZEKERES László régész (Szabadka)